

Culture and Communication: An Intertwined Existence

Sayyed Hossein Sharafaldin ¹

¹. Associate Professor, Imam Khomeini Educational and Research Institute, Iran. sharaf@qabas.net

Article Info	Abstract
<p>Article type: Research Article</p> <p>Article history: Received: August 20, 2024 Revised: September 20, 2024 Accepted: October 11, 2024 Online Published: September 6, 2025</p> <p>Keywords: Action, Communication, Culture, Effect, Mean- ing, Media.</p> <p>Citation: Sharafaldin, S. H. . Culture and Communication: An Intertwined Existence <i>Jame'eh Pazhouhi (Quarterly Journal of Community Studies)</i>. 2025; 1 (1): 187-220</p>	<p>Introduction: Culture, a complex and multifaceted semantic system, is crucial for social life, though challenging to define comprehensively. Human communication plays a unique and essential role in its formation, development, and continuity. This research aims to explain the profound and inseparable interaction between culture and communication.</p> <p>Objective: The primary objective is to clarify the intricate, mutual interaction and deep dependence between culture and communication.</p> <p>Methodology: This study employs an analytical and critical review of existing theories and viewpoints, inferring a preferred and supported perspective.</p> <p>Findings: Culture, as an accumulated system of shared meanings, fundamentally relies on human communication for its creation, exchange, and intergenerational transmission. Reciprocally, communication is organized and guided by cultural elements such as beliefs, values, and norms. The advent of mass and social media, alongside globalization, has significantly intensified and diversified these interactions both locally and globally.</p> <p>Conclusion: The study concludes that culture and communication are existentially interdependent; communication is vital for culture's genesis and perpetuation, while culture frames communicative actions. This dynamic relationship is continuously expanding and deepening in the globalized world.</p>
<p> 10.22034/socr.2025.728781</p> <p></p> <p>Publisher: Research Institute for Islamic Culture and Thought</p>	

Copyright © 2025 The Author(s).

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0). All rights are reserved by the Author(s). Use, distribution, and reproduction are permitted provided the original author(s) and source are credited.

Extended Abstract

Introduction

Culture is recognized as a pervasive and intricate concept, encompassing a vast array of diverse, interconnected, accumulated, enduring, and relatively fluid semantic elements. These elements are acquired by social humans through collective living, multifaceted interactions, divine revelations, rational and intuitive insights, lived experiences, and historical development. As a system, culture eventually gains independence from its producers, continuously evolving and perpetuating its concrete historical existence in a dialectical and reciprocal relationship with them. Human communication plays a unique, renewing, causal, and preparatory role in the formation, development, exchange, establishment, continuity, evolution, and perfection of culture. Indeed, both society and culture are products of and established by various forms of human communication. This paper aims to elucidate the interrelationship and interaction of culture and communication as two intertwined entities with inseparable stability and dynamism. Despite its centrality, providing a comprehensive and definitive definition of culture is highly challenging, with some scholars estimating over two hundred definitions. This conceptual ambiguity stems from its undefined boundaries, semantic nature, multiplicity of components, pervasive existence, accumulative nature, dynamism, multi-layered ontological depth, and deep interaction with various human and supra-human realities.

Research Methodology

The methodology employed in this study is an analytical and critical review of existing views and theories concerning the relationship between culture and communication. The primary objective is to infer a preferred and supported viewpoint on this intricate interaction.

Research Findings

- **Concept of Culture:** Culture is broadly understood as the most comprehensive semantic system arising from the networked and continuous social life of a society or nation throughout its history. It is not a logical type, category, or essence, but rather a concept of meaning with an indeterminate semantic domain and infinite scope. Various scholars offer descriptive insights:

- Raymond Williams identifies three uses: a general process of intellectual/aesthetic development, a specific way of life, and products of intellectual/artistic activity.

- Clyde Kluckhohn highlights twelve applications, including a people's entire way of life, social heritage, learned behavior, and a mechanism

for regulating obligatory behaviors.

- Royter includes all human-made material and non-material creations, encompassing tools, laws, arts, sciences, and their internal connections.

- Ayatollah Mesbah Yazdi aligns culture with religion, defining it as "the factor that gives meaning and direction to human life," linking it to worldview, belief, and value systems.

- Shahid Motahhari describes culture as the "spirit and soul of society," a shared semantic system.

- Parsania posits culture as shared semantic knowledge, the spirit manifesting in human actions, symbolic signs, and social norms.

- Yazdanpanah philosophically views culture as the extension of the divine spirit and human rational consciousness, an accumulation of meaning, and shared human meanings.

- Manifestations of Culture: Culture, as an interconnected set of accumulated and shared semantic elements, manifests in diverse material and semi-material forms. It is seen as the "spirit breathed into the body of society or civilization". Key manifestations include symbols and signs (verbal and non-verbal), rules and norms (customs, laws), individual and social actions, communications and interactions, institutions and structures, certain sciences, manufactured goods, tools, technologies, and cultural/media products. The deepest layer of culture comprises ontological, anthropological, and epistemological foundations.

- Concept of Communication: Communication is recognized as the most fundamental factor in the genesis and survival of society and culture. It transforms individuals into a collective and forms the foundation of the social world. Luhmann views communication as the unique genuine social activity, connecting actions and operations. Habermas considers communicative action as the fundamental type of action. Communication is broadly defined as the process of transmitting information, ideas, and meanings through symbols, or the process of mutual understanding and sharing meanings. The process involves a Sender, Message, Medium, Receiver, Feedback, and Filters. Prerequisites for effective communication include a shared lifeworld, shared presuppositions, and shared symbols. Human communication possesses five essential characteristics: social, process-oriented and dynamic, symbolic, meaningful, and contextual.

- Intertwined Existence of Culture and Communication: Human communication is implicitly considered the origin of culture's formation, flourishing, stabilization, and continuity. Culture is essentially an accumulated system of meanings produced, discovered, and received by a group through horizontal and vertical communication and interactions, stabilized through representation, exchange, and transmission across generations. Communi-

cation is vital in creating, exchanging, multiplying, stabilizing, deepening, transforming, and transmitting cultural meanings. Conversely, culture fundamentally guides and organizes human communication through its beliefs, values, norms, patterns, ideals, and symbols. Early forms of communication, though instinctive, became culturally imbued as societies developed. Communication is crucial for inter-generational connection and the transmission of cultural heritage. The emergence of mass and social media, alongside globalization, has profoundly expanded and complicated the interaction between culture and communication, both within societies and globally. These media are pivotal in producing, multiplying, diversifying, changing, reinforcing, or weakening cultural meanings. Views emphasize that social communication is the foundation of culture and collective life, that culture is the product of communication, and that communication itself is shaped by culture.

Conclusion

Culture, as the most comprehensive accumulated, understood, and institutionalized semantic system, profoundly depends on human communication for its formation, establishment, continuity, and identity-shaping roles. Conversely, communication, as a set of conscious, purposeful, contextual, and normative actions, is deeply dependent on culture and its semantic elements, flowing within and regulated by the dominant cultural context of a society. The rise of global media and intercultural communication significantly expands, diversifies, deepens, and complicates the interactive processes between culture and communication worldwide.

Funding

According to the corresponding author, this research received no specific grant from any funding agency.

Author's Contribution

The author is solely responsible for the design, implementation, writing, and final approval of the manuscript.

Conflict of Interest

The authors declare that there is no conflict of interest regarding the authorship or publication of this article.

تعامل فرهنگ و ارتباطات

سیدحسین شرف‌الدین^۱

^۱دانشیار موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، قم، ایران. sharaf@qabas.net

مشخصات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	مقدمه: فرهنگ، به عنوان یک نظام معنایی پیچیده و چندوجهی، برای حیات اجتماعی اهمیت حیاتی دارد، اگرچه ارائه تعریفی جامع از آن دشوار است. ارتباطات انسانی نقشی منحصر به فرد و اساسی در تکون، انکشاف، تبادل، تقوّم، تداوم، تطور و تکامل فرهنگ ایفا می‌کند. این پژوهش در صدد تبیین ترابط و تعامل فرهنگ و ارتباطات به عنوان دو موجودیت درهم‌آمیخته و دارای پایایی و پویایی انفکاک‌ناپذیر است.
تاریخ دریافت: ۳۰ مرداد ۱۴۰۳	هدف: هدف اصلی تحقیق، تبیین ترابط و تعامل فرهنگ و ارتباطات به عنوان دو موجودیت درهم‌آمیخته و دارای وابستگی متقابل عمیق است.
تاریخ بازنگری: ۳۰ شهریور ۱۴۰۳	روش‌شناسی: این مطالعه از روش بررسی تحلیلی و انتقادی دیدگاه‌ها و نظریه‌های ارائه شده در این خصوص و استنباط دیدگاه مرجح و مؤید استفاده می‌کند.
تاریخ پذیرش: ۲۰ مهر ۱۴۰۳	یافته‌ها: فرهنگ، به عنوان یک منظومه متراکم و انباشت‌یافته از معانی مشترک، قویاً برای آفرینش، تبادل و انتقال بین‌نسلی خود به ارتباطات انسانی وابسته است. متقابلاً، ارتباطات انسانی نیز تنها در پرتو هدایت‌گری‌های عام فرهنگ (شامل باورها، ارزش‌ها، هنجارها، الگوها، آرمان‌ها و نمادها) سازمان‌دهی و راهبری می‌شود. ظهور رسانه‌های جمعی و اجتماعی، به ویژه رسانه‌های جهان‌گستر، و همچنین جهانی‌شدن، فرایندهای تعامل فرهنگ و ارتباطات را هم درون جوامع و هم در پهنه جهانی، فوق‌العاده گسترده، متنوع، متکثر، عمیق و پیچیده ساخته است.
تاریخ انتشار آنلاین: ۱۵ شهریور ۱۴۰۴	نتیجه‌گیری: مطالعه نتیجه می‌گیرد که فرهنگ و ارتباطات به لحاظ وجودی دارای وابستگی متقابل چندگانه هستند. ارتباطات برای تکون و تداوم فرهنگ حیاتی است، در حالی که فرهنگ چارچوب‌کنش‌های ارتباطی را فراهم می‌آورد. این رابطه پویا در جهان جهانی شده به‌طور پیوسته در حال گسترش و تعمیق است.
واژگان کلیدی: ارتباط، تأثیر، رسانه، فرهنگ، کنش، معنا.	استناد: شرف‌الدین، سید حسین (۱۴۰۴). تعامل فرهنگ و ارتباطات. جامعه‌پژوهی، ۱(۱)، ۱۸۷-۲۲۰.

doi: 10.22034/socr.2025.728781

ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

مقاله

واژه «فرهنگ» یکی از پرکاربردترین واژگان در علوم انسانی، علوم اجتماعی و محاورات عمومی است. با عطف توجه به انبوه تعاریف ارائه‌شده، فرهنگ را می‌توان جامع‌ترین نظام یا منظومه معنایی برآمده از زیست اجتماعی شبکه‌وار و متداوم یک جامعه یا ملت در طول حیات تاریخی‌اش یا مولود حاصل از سلوک و صیورت جمعی و تعاملات گسترده و مستمر یک جمع انسانی در پهنه حیات اجتماعی تاریخی‌اش دانست.

غالب فرهنگ‌شناسان، ضمن پذیرش کلیت فوق، ارائه تعریفی جامع و مانع از فرهنگ را به غایت مشکل بلکه ناشدنی می‌دانند. از دید برخی صاحب‌نظران، فرهنگ یکی از دو یا سه واژه بسیار پیچیده است که تعریف آن با دشواری‌های متعددی روبه‌روست (اسمیت، ۱۳۸۷، ص ۱۳). این پیچیدگی و ابهام مفهومی موجب شده است آثار مستقلی با هدف واکاوی معنا و توضیح ابعاد و اضلاع آن به رشته تحریر درآید (ر.ک: آشوری، ۱۳۹۳/ جعفری، ۱۳۷۳). آرچر جامعه‌شناس نیز در توضیح این پیچیدگی می‌نویسد: ایده فرهنگ در سطح توصیف، بیش از حد مبهم باقی مانده است، با اینکه کمترین شبهه در محوریت آن وجود ندارد. از نظر روش‌شناختی به دلیل چنین ضعفی در مفهوم‌سازی، هنوز واحدی برای توصیف فرهنگ وجود ندارد. در سطح تبیین، مقام فرهنگ بین اینکه یک متغیر مستقل اساسی، قدرت فرادست جامعه و اینکه یک متغیر وابسته به نهادهای اجتماعی است، در نوسان است. از این رو در نظریه‌های جامعه‌شناختی مختلف، فرهنگ از یک محرک اولیه تا نقطه مقابل که به یک عنصر ثانویه و پس‌مانده تقلیل می‌یابد، در نوسان است (نقل از: چلبی، ۱۳۷۵، ص ۵۵).

وجود انبوه تعاریف ارائه‌شده که برخی آن را متجاوز از دویست مورد ادعا کرده‌اند؛ نشانه‌گویایی از این ابهام و پیچیدگی است. ابهام مفهومی (فقدان حد و مرز مشخص)، ماهیت معنایی، کثرت مؤلفه‌ها و عناصر،

سریان وجودی در همه پدیده‌های خرد و کلان انسانی، ماهیت تراکمی و انباشتی، پویایی و سیالیت (هویت فرایندی و ارگانیک)، چندلایگی و عمق هستی‌شناختی، تعامل وثیق با واقعیت‌های مختلف جهان انسانی و فراانسانی به عنوان برجسته‌ترین ویژگی‌های مفهوم فرهنگ در ادبیات علوم اجتماعی، امکان دستیابی به یک تعریف نسبتاً جامع را با مشکل مواجه کرده است. آنچه مسلم است، اینکه فرهنگ به اصطلاح منطق، نوع نیست تا افراد داشته باشد؛ مقوله نیست تا قسم و اقسام داشته باشد؛ ماهیت نیست - چون فاقد بساطت و یکپارچگی و دارای قابلیت صدق بر مقولات متعدد است - تا جنس و فصل داشته باشد و بتوان از آن تعریفی حدی به دست داد. به بیان دیگر فرهنگ از جنس معناست و معنا نیز امری وجودی و از معقولات ثانیه فلسفی است و به همین دلیل، قابلیت انطباق بر مقولات متعدد ماهوی دارد؛ درحالی که مفاهیم ماهوی تنها بر یک مقوله قابلیت صدق دارند. فرهنگ یک مفهوم است با قلمرو معنایی نامعین و گستره شمول بی‌منتها.

گفتنی است در دهه‌های اخیر عالمان علوم اجتماعی کوشیده‌اند دایره این مفهوم و گستره شمول آن را از آنچه برخی تعاریف عام‌گرا القا می‌کنند، به شیوه‌های مختلف محدود سازند و بدین وسیله قوت و اعتبار تبیینی و تفسیری آن را فزونی بخشند. بدیهی است اگر مفهوم «فرهنگ» شامل هر چیز و همه چیز - اعم از مادی و غیرمادی - باشد، نمی‌تواند معرف چیزی باشد و به دلیل فقدان مرز مفهومی متمایزکننده، امری میان‌تهی خواهد شد. در مقام محدودسازی قلمرو فرهنگ نیز همواره این سؤال وجود دارد که اساساً چه عناصر و مؤلفه‌هایی ذاتاً مصداق یا مابازای فرهنگ است و باید در تعریف آن ملحوظ شوند. ابهام در پاسخ به این سؤال، خود از جمله عوامل مؤثر در تکثر و تنوع تعاریف ارائه شده است.

گفتنی است فرهنگ به مثابه مجموعه‌ای از عناصر معنایی با مختصات ویژه، هرچند به لحاظ وجودی و تکوّن تاریخی، عمری به درازی حیات بشر

دارد و از ابتدای شکل‌گیری زندگی اجتماعی بشر تا کنون، همواره و بی‌وقفه، در قالب‌های مختلف تولید، بازتولید، تبادل، تقرر، تقوم، تداوم، تبدیل، تطورو تکامل یافته و به اشکال مختلف در عرصه‌های فردی و اجتماعی نقش آفرینی کرده است، اما به لحاظ معرفت‌شناختی و ابژه‌شدن آن برای یک رشته مطالعات علمی و حتی تلقی آن به عنوان منظومه‌ای به‌هم‌پیوسته و دارای احکام و آثار مشخص و هویت معنایی مشترک و معرفی این منظومه با کلید واژه «فرهنگ» عمر چندانی ندارد و تاریخ آن به حدود دو قرن یعنی مراحل آغازین ظهور علوم اجتماعی جدید در غرب برمی‌گردد. از این رو تکوّن «مفهوم» فرهنگ (Culture) و تبدیل آن به یک کلیدواژه یا دانش‌واژه نظری و طرح مباحث توصیفی، تفسیری، تبیینی، هنجاری و انتقادی در باب آن، واقعیتی است که عمدتاً در جهان غرب و تحت تأثیر رشد شتابان علوم اجتماعی در دو قرن اخیر به وقوع پیوسته است (جهت اطلاع‌یابی از سیر تطور واژه فرهنگ در غرب مدرن، ر.ک: پهلوان، ۱۳۷۸، ص ۳۵-۹۰ / روشه، ۱۳۷۰، ص ۱۱۳-۱۱۹ / صداقت‌زاده، ۱۳۹۴، ص ۶۰-۷۱).

در هر حال تردیدی نیست که ارائه تعریفی هرچند اجمالی یا مبتنی بر برخی مفروضات و دیدگاه‌ها، شرط لازم ورود به مباحث تحلیلی درباره این مفهوم و واکاوی ابعاد آن است. از این رو تعیین محدوده و قلمرو مفهومی آن به لحاظ نظری ضرورتی اجتناب‌ناپذیر دارد.

۱. مفهوم‌شناسی فرهنگ

از واژه فرهنگ در فارسی (معادل کالچر در انگلیسی، کولتور در فرانسه و الثقافه در عربی) تا کنون تعاریف مختلفی در منابع تخصصی علوم اجتماعی ارائه شده است که برای سهولت در فهم، مفاد آنها را می‌توان در کلیشه‌هایی از این نوع خلاصه کرد: راه و رسم زندگی یک قوم؛ مجموع دستاوردهای مادی و غیرمادی یا خصوص دستاوردهای غیرمادی یک جامعه در طول

حیات اجتماعی تاریخی‌اش؛ جامع‌ترین نظام معنایی متراکم یک جامعه؛ اتمسفری معنوی که یک جامعه در فضای آن تنفس و در پرتو آن زندگی و عمل می‌کند؛ روح دمیده در کالبد مادی جامعه؛ سیستم عاملی که فرد و جامعه را در ساحت‌های مختلف زیستی راهبری می‌کند و....

برخی فرهنگ‌شناسان به جای ارائه تعریف، به بیان عناصر و مؤلفه‌هایی که اطلاق واژه فرهنگ بر آنها صحت صدق دارد و پذیرفتنی است، بسنده کرده‌اند که برای نمونه به چند مورد اشاره می‌کنیم:

ریموند ویلیامز، فرهنگ‌شناس انگلیسی در تعریف انتزاعی خود به سه کاربرد فرهنگ اشاره کرده است: (۱) فرهنگ به عنوان فرایند عمومی تکامل و توسعه فکری، معنوی و زیبایی‌شناختی؛ (۲) فرهنگ به عنوان شیوه خاص زندگی مردمی معین یا دورانی مشخص؛ (۳) فرهنگ به عنوان فرآورده‌های ناشی از فعالیت فکری و هنری. در ذیل کاربرد اول، کل اندیشه، فلسفه، هنر و خلاقیت فکری یک عصر یا جامعه جای می‌گیرد. در ذیل کاربرد دوم، همه رسوم، آداب، عادات، مراسم و مناسک یک عصر یا قوم جای می‌گیرد و در ذیل کاربرد سوم، شعر و ادبیات و هنرهای مختلف مندرج است (نقل از: بشیریه، ۱۳۷۹، ص ۸).

ویلیامز در موضعی دیگر در توضیح گونه‌شناسی فوق، فرهنگ را از سه منظر کلی مورد توجه قرار داده است: (۱) فرهنگ به عنوان آرمان و کمال مطلوب که در آن ارزش‌های عام و مطلق تجلی می‌یابند؛ (۲) فرهنگ به عنوان کردارها و آثار فرهنگی موجود که مظهر اندیشه و عمل انسان‌اند؛ (۳) فرهنگ به عنوان مقوله‌ای اجتماعی یا شیوه خاصی از زندگی (همان، ص ۶۰).

کلاید کلاکسون، مردم‌شناس امریکایی، در مقام تعریف و بیان خصوصیات عمده فرهنگ، به دوازده متعلق، مابازا یا کاربرد این واژه توجه داده است: (۱) کلیت شیوه زندگی مردمی معین؛ (۲) میراث اجتماعی مشخصی که فرد از گروه خود به دست می‌آورد؛ (۳) شیوه اندیشیدن، حس کردن و باورداشتن؛ (۴)

آنچه از رفتار منتزع و نتیجه می‌شود؛ ۵) تلقی یک مردم‌شناس از شیوه رفتار واقعی گروهی از مردم؛ ۶) مخزن آموخته‌های ذخیره‌شده؛ ۷) مجموعه‌ای از جهت‌یابی‌های معیار (=استانداردشده) در ارتباط با رفتارهای تکرارشونده؛ ۸) رفتار آموخته‌شده؛ ۹) مکانیزمی برای تنظیم رفتارهای الزامی؛ ۱۰) مجموعه‌ای از تکنیک‌های (=فنون) انطباق‌یافتن فرد با محیط پیرامون یا با انسان‌های دیگر؛ ۱۱) ته‌نشستی تاریخی؛ ۱۲) نقشه، غربال یا چارچوب رفتار (نقل از: پهلوان، ۱۳۸۸، ص ۱۲۲).

از دید رویتر (Router)، فرهنگ‌شناس، واژه «فرهنگ» شامل همه چیزهایی است که بشر به صورت ابزارها، جنگ‌افزارها، سرپناه‌ها و دیگر کالاهای مادی و فرایندها ساخته است؛ شامل همه چیزهایی است که بر بنیاد ایده‌ها، باورها، اندیشه‌ها و داوری‌ها به صورت قانون، نهاد، هنر، علم، فلسفه و سازمان اجتماعی ساخته و پرداخته شده است. فرهنگ همچنین همبستگی‌های درونی این عناصر با دیگر جنبه‌های زندگی بشری را شامل است. بر این اساس هر چیز مادی و غیرمادی که به دست بشر در جریان زندگی آفریده شده باشد، در مفهوم فرهنگ جای می‌گیرد (آشوری، ۱۳۹۳، ص ۶۸).

آر. فیث، مردم‌شناس، فرهنگ را به تبع تلقی‌های مختلف از جامعه تعریف می‌کند: اگر جامعه به منزله مجموعه سازمان‌یافته‌ای از افراد با شیوه معینی از زندگی تلقی گردد، فرهنگ همان شیوه زندگی است؛ اگر جامعه به معنای انبوهه‌ای از روابط اجتماعی تعبیر شود، فرهنگ محتوای آن روابط خواهد بود و اگر جامعه روی عامل انسانی، انبوهه مردم و روابط میان آنها تأکید دارد، فرهنگ روی منابع غیرمادی و مادی تراکم‌یافته‌ای که مردم آنها را به ارث می‌برند، به کار می‌گیرند، تغییر می‌دهند، بر آنها می‌افزایند و آنها را انتقال می‌دهند، تأکید دارد. فرهنگ نقش تنظیم‌کننده عمل را بازی می‌کند و بر هر نوع رفتار آموخته‌شده‌ای که از طریق جامعه کسب شده باشد، اطلاق می‌شود (گولد و کولب، ۱۳۷۶، ص ۶۳۲).

در اندیشه دورکیم، جامعه‌شناس، مفهوم «وجدان جمعی» معرف صورتی از فرهنگ است. به عقیده او در هر جامعه، یک «وجدان جمعی» وجود دارد که از تصورات جمعی، آرمان‌ها، ارزش‌ها و احساسات مشترک همه افراد آن جامعه ساخته شده است. وجدان جمعی، پیش از فرد وجود دارد و خود را بر فرد تحمیل می‌کند و نسبت به او بیرونی و فراتر است و وحدت و همبستگی یک جامعه را تحقق می‌بخشد (کوش، ۱۳۸۹، ص ۴۵).

دایرةالمعارف ورلد بوک (World Book Encyclopedia) نیز به پنج تعریف فرهنگ به شرح ذیل اشاره کرده است: (۱) فرهنگ یعنی همه طرق زندگی؛ (۲) فرهنگ یعنی انواعی از فعالیت‌ها مانند هنر، ادبیات و موسیقی؛ (۳) فرهنگ یعنی همه اندیشه‌ها، همه تصورات ذهنی و همه روش‌های انجام‌دادن کارها که گروهی آنها را ایجاد کرده‌اند. بنابراین باورها، عقاید، عادات، ابتکارات، اختراعات، هنرها، زبان، تکنولوژی و رسوم، همه فرهنگ‌اند؛ (۴) فرهنگ یعنی همه راه‌هایی که انسان در رفتار، احساس و اندیشه خود آموخته باشد؛ (۵) فرهنگ یعنی همه تجربیاتی که قسمت‌های مختلف بدن آن را آموخته و کسب کرده است (نقل از: جعفری، ۱۳۷۳، ص ۳۱).

استاد مصباح یزدی نیز در تعریف خود از فرهنگ «عاملی که به زندگی انسان معنا و جهت می‌دهد» آن را با توضیحات ذیل بر دین منطبق ساخته‌اند: معناداری زندگی انسان برگرفته از نحوه نگرش او به جهان و انسان و به تعبیر دیگرتابع «جهان‌بینی و انسان‌شناسی» اوست. جهان‌بینی نیز به نوبه خود «نظام عقیدتی» و نظام عقیدتی، «نظام ارزشی» را شکل می‌دهد. از طرفی چون افعال اختیاری انسان تابع اراده او هستند و اراده انسان نیز در پرتو نوع نگرش و نظام ارزشی مورد قبول او شکل می‌گیرد، رفتارهای انسان نیز تابعی از نظام ارزشی مورد قبول او خواهند بود. خلاصه آنکه معناداری زندگی انسان در گرو انجام اعمال و رفتارهایی است که در چارچوب نظام ارزشی ویژه یک جامعه و در راستای باورها و نظام عقیدتی آن جامعه انجام می‌گیرد و چون مطابق بینش

اسلامی، تنها جهان‌بینی حق و به تبع آن تنها نظام عقیدتی و ارزشی صحیح، دین است، از نظر ما مسلمان‌ها عامل معناداری و جهت‌دهنده زندگی انسان، «دین» - یعنی اسلام- است. از این رو فرهنگ طبق تعریف فوق بر دین انطباق می‌یابد (مصباح یزدی، ۱۳۹۱، ص ۱۵۰-۱۵۲).

از دید شهید مطهری^۵ فرهنگ روح و نفس جامعه است. این روح اجتماعی حقیقتی است از حقایق هستی و همان نظام معنایی مشترکی است که در کالبد متجسد و متکثر جامعه جلوه می‌کند. فرهنگ همان صورت جمعی و امر مشترکی است که عناصر یک جامعه را همسو و همگون می‌کند (ر.ک: مطهری، ۱۳۹۱، ج ۲۲، ص ۱۸۵).

صادقی رشاد در تعریف خود از فرهنگ می‌نویسد: «فرهنگ طیف گسترده‌ای از بینش‌ها، منش‌ها، کشش‌ها و کنش‌های سازوار انسان‌پی جامعه‌زاد هنجار شده بطی‌التطور معناپرداز و جهت‌بخش ذهن و زندگی است که چونان طبیعت ثانوی و هویت جمعی طیفی از آدمیان در بازه زمانی و بستر زمینی معینی صورت می‌بندد (ر.ک: جلسه ۲۲ از سلسله مباحث استاد تحت عنوان فلسفه فرهنگ، ذخیره‌شده در سایت ایشان با آدرس: <http://rashad.ir>).

از دید پارسانیا کالبد جامعه را افراد متکثر انسانی و روح آن را معرفت مشترک معنایی یا فرهنگ تشکیل می‌دهد. فرهنگ روحی است که در بستر کنش‌های انسانی، نشانه‌های نمادین، هنجارهای اجتماعی، ارزش‌های جمعی و... ظهور و بروز می‌یابد. به بیان دیگر فرهنگ نحوه‌ای از وجود است که توسط انسان، از عوالم و مراتب مجرد به جهان مادی انسانی وارد می‌شود. فرهنگ همان معانی عقلانی یا خیالی است که به وسیله اتحاد انسان‌ها با آنها، ظرفیت بروز و ظهور پیدا کرده، در قالب رفتارها، نمادها، هنجارها و... خودنمایی می‌کنند. این معانی ماورایی شکل‌دهنده شخصیت و هویت انسان‌ها هستند که از طریق حرکت درونی و وجودی آنان در مسیر عقلانیت یا تخیل ظاهر می‌گردند. فرهنگ همان صورت تنزل‌یافته معنا به

عرصه فهم عمومی و رفتارهای مشترك و کنش‌های اجتماعی است (پارسانیا، ۱۳۹۱، ص ۱۲۶). فرهنگ بخشی از معرفت است که در ذهنیت مشترك افراد یا جامعه یا در زیست‌جهان افراد وارد شده است (همو، ۱۳۸۷).

مراد از معرفت در اینجا معنای عامی است که احساس، عاطفه، گرایش، اعتقاد، عادات و آداب را نیز در بر می‌گیرد. از این رو هر نوع آگاهی‌هنگامی که صورتی جمعی پیدا کند، در قلمرو فرهنگ وارد می‌شود. فرهنگ در این تلقی، مجموعه عقاید، آگاهی‌ها، ارزش‌ها، هنجارها، آداب و عاداتی است که از طریق تعلیم و تعلم منتقل شده و صورتی جمعی یافته است. اگر جمعی که فرهنگ در میان آنها تکون یافته، گسترده و فراگیر باشند، فرهنگ صورتی عمومی پیدا می‌کند (همو، ۱۳۷۲، ص ۱۶۳-۱۸۰ / همو، ۱۳۹۰، ص ۴۱-۴۲) و در موضع دیگر می‌نویسد: فرهنگ آن دسته از معانی و صور علمی است که با وساطت افراد انسانی به عرصه زندگی مشترك آدمیان وارد شده و هویت بین‌الذهانی و عمومی پیدا کرده است (همو، ۱۳۹۱، ص ۱۲۶-۱۲۵).

این بخش را با بیانی توصیفی از یکی از اندیشمندان که با رویکردی فلسفی به تحلیل فرهنگ پرداخته اند، به پایان می‌بریم:

فرهنگ امتداد روح خداوندی و ساحت شعوری عقلی انسان در موقعیت انسانی است؛ فرهنگ انباشت معنا در فاهمه عمومی و در کنش‌های اجتماعی و ساحت‌های عینی اجتماعی است؛ فرهنگ حقایق اساساً مجرد در عمق فاهمه جامعه و بسط این حقایق در عینیت مادی جامعه است؛ فرهنگ، معانی انسانی به اشتراک گذاشته‌شده، تراکم‌یافته و متفاهم عمومی و همگانی است (ر.ک: یزدان‌پناه، ۱۴۰۱، صص ۲۸۲، ۳۰۰-۳۰۳ و ۵۵۱).

وی همچنین در بیان گستره مصداقی فرهنگ می‌نویسد: همه آنچه از حقایق و واقعیات که انسان - از طریق احساس، تعقل، شهود یا الهام - بدان‌ها معرفت پیدا می‌کند - از جهان مادی آمده باشند یا از درون انسان - و فهمی از آنها در انسان شکل گرفته باشد و نیز همه صور موجود در حافظه، همه

فرآورده‌های قوه متخیله و قوه متصرفه، همه باورها، عقاید، ارزش‌ها، نگرش‌ها، اطلاعات، خاطرات و جمع‌بندی و ترکیب و تحلیل این امور، همه حقایقی که انسان از طریق فلسفه، عرفان، علوم تجربی، ریاضی و علوم عملی تحصیل می‌کند، همه معرفت‌های یقینی، ظنی، مشکوک و نیز معرفت‌های نادرست، همه احساسات، عواطف، تمایلات و گرایش‌های انسانی - اعم از الهی یا شیطانی - جزو فرهنگ شمرده می‌شوند (همان، ص ۱۹۱-۱۹۳).

فرهنگ شامل دلبستگی‌های عمومی و همگانی و دارای جهت انسانی غلیظ است. انسان با فرهنگ زندگی می‌کند، کنش انجام می‌دهد و با دیگران تعامل می‌کند (همان، ص ۳۳۸-۳۳۹).

گفتنی است برخی فرهنگ‌شناسان، انبوه تعاریف ارائه‌شده از فرهنگ را جهت سهولت فهم، درک وجوه اشتراک و افتراق، امکان‌یابی مقایسه و داوری و... با ارجاع به برخی شاخص‌ها طبقه‌بندی کرده‌اند. معروف‌ترین آنها گونه‌شناسی منسوب به کروبر و کلاکهون، مردم‌شناسان امریکایی، است. ایشان در بررسی معانی و کاربردهای واژه فرهنگ در علوم اجتماعی، شمار قابل توجهی (۱۶۴ تعریف) از تعاریف ارائه‌شده از سوی فرهنگ‌شناسان را در شش دسته با عناوین (تعاریف توصیفی، تاریخی، هنجاری، روان‌شناختی، ساختاری، تکوینی (ژنتیکی) طبقه‌بندی کرده‌اند. (ر.ک: اسمیت، ۱۳۸۷، ص ۱۵-۱۷).

۲. جمع‌بندی تعاریف

با ارجاع به مشترکات ملحوظ در تعاریف فرهنگ می‌توان ادعا کرد که امروزه فرهنگ در تلقی غالب فرهنگ‌شناسان، مفهومی عام برای معرفی مجموعه‌ای به‌هم‌پیوسته، تراکم‌یافته، متفاهم، متداوم و تجدیدشونده از عناصر معنایی مختلف شامل دانش‌ها، بینش‌ها، ارزش‌ها، آرمان‌ها، نگرش‌ها، اسطوره‌ها، منش‌ها، عادت‌ها، تجربه‌ها، آداب و رسوم و قواعد و الگوهای زیستی مشترک که به یمن مشارکت نسل‌های متوالی یک جامعه

انسانی در بسط و استمرار حیات اجتماعی‌اش تولد و تکوّن یافته و در بستر تاریخی آن به صورتی پیوستاری به جریان افتاده و از نسلی به نسلی انتقال یافته، شمرده می‌شود. این مجموعه که بالقوه دارای هویت بین‌الذهانی است، به مثابه آیین زندگی و طبیعت ثانوی، راه و رسم بودن و شدن این جامعه استمرار یافته را در ساحت‌های مختلف زندگی و در عرصه‌های فردی و اجتماعی سامان می‌دهد و به اقتضای ماهیت هویت‌بخش آن، تمایز و تفارق آنها از سایر جوامع را موجب می‌گردد.

گفتنی است واژه فرهنگ به رغم اینکه در دو قرن اخیر به‌ویژه از نیمه دوم قرن بیستم به این سو به عنوان یکی موضوعات کانونی و از منظرهای مختلف مورد توجه علوم انسانی و اجتماعی قرار گرفته و ادبیات نسبتاً تناوری برگرد آن تجمع یافته است، همچنان با درجاتی از ابهام مفهومی روبه‌روست. تعدد و تنوع کاربردهای آن نیز بر این ابهام افزوده است.

۳. چیستی معنا

جامعه‌شناسان عموماً به‌ویژه باورمندان به رویکرد تفهیمی و تفسیری در مواجهه با پدیده‌های انسانی، بر اینکه پدیده‌های انسانی از جمله کنش‌های اجتماعی اموری معنادارند، اتفاق نظر دارند؛ اگرچه در چیستی معنای موجود یا مقصود اختلاف نظرهایی وجود دارد. همچنین تعریف فرهنگ به مثابه جامع‌ترین نظام معنایی مشترک، مستلزم ارائه تعریفی از چیستی معنا خواهد بود. معنا یا معنی در لغت یعنی مقصود، مراد، مضمون، مفهوم، منظور، غرض، دلالت، مقصد، مدلول، مطلب، موضوع (ر.ک: دهخدا و عمید، مدخل معنا)، «معنا چیزی است که در باطن یک بیان یا عمل نهفته است و باید کشف گردد» (مصباح، ۱۳۸۹). «معنای یک عمل، متن، رابطه و غیره همانی است که عامل یا مؤلف به هنگام دست‌زدن به آن عمل یا تولید آن متن یا رابطه، در ذهن داشته است؛ یعنی آنچه قصد بیان یا وصول بدان

را از این طریق داشته است» (فی، ۱۳۸۱، ص ۲۴۲). «معنا همان مفهوم است که از مقوله‌ای ذهنی به مقوله‌ای بیناذهنی تبدیل شده و از این رو قابل اشتراک است» (گل محمدی، ۱۳۸۹). مفهوم و معنا یک حقیقت‌اند؛ اما حیثیت و لحاظ آنها متفاوت است؛ اگر به آنچه در ذهن است، به اعتبار ذهنی بودنش توجه شود، «مفهوم» نام می‌گیرد و اگر به آنچه در ذهن است، منهای حیثیت ذهنی بودنش توجه شود، «معنا» نامیده می‌شود. به بیان دیگر آن‌گاه که ذهنی بودن یک حقیقت ذهنی لحاظ بشود، مفهوم است و آن‌گاه که ذهنی بودن آن لحاظ نشود، معناست (ر.ک: ساجدی، ۱۳۹۰). «معنا» در تحلیل کنش، همه اوضاع و احوالی را که هنگام [اراده] فعل در نفس انسان روی می‌دهد، در بر می‌گیرد. این اوضاع و احوال، همه بینش‌ها و باورها، ارزش‌ها، اطلاعات، تعلقات، تعشقات، احساسات، عواطف، نفسانیات (لذت‌ها، رنج‌ها، خشم‌ها، شادی‌ها، مهربانی‌ها)، اهداف، عادات، الگوهای ذهنی، مهارت‌های رفتاری و هر آنچه را قبل از عمل در درون انسان و در پشت صحنه عمل موج می‌زند و به درون عمل تسری یافته و در آن حاضر می‌شود، شامل می‌گردد (یزدان‌پناه، ۱۴۰۱، صص ۱۴۳ و ۱۹۷-۱۹۹). به بیان دیگر معنا روح عمل، لب عمل و بنیاد و باطن عمل است. معنا در کل پدیده‌ها و محصولات و مجعولات انسانی موج می‌زند. معنا نه تنها در باطن کنشگر که در صحنه عینی کنش او نیز حاضر می‌شود (ر.ک: همان، صص ۱۱۹، ۱۴۸، ۱۶۰-۱۶۳ و ۲۷۷). «برای معنادار شدن [یک شیء] باید ساحت شعوری انسان «متوجه» آن شیء شود و با آن تعامل داشته باشد. در صورت جذب یک شیء در ساحت انسانی، بسته به نوع تعامل انسانی پدیدآمده، آن شیء دارای معنایی خاص می‌شود. گاه از یک شیء به حسب انواع تعامل انسانی با آن، چند فهم حاصل شده، در نتیجه چندین معنا پیدا می‌کند (همان، ص ۱۶۹). دیدگاه‌های دیگری نیز همچون انطباق عمل با ارزش‌ها و هنجارها یا اعتبارات اجتماعی پذیرفته شده، اثر بخشی عمل یا

موثر بودن در خلق کارکردها و پیامدهای ذهنی یا عینی نیز در این خصوص طرح شده است.

در جایگاه و موطن معنا نیز اختلاف نظرهایی وجود دارد: از منظر حکمت اسلامی، معانی حقیقی دارای نفس الامرند؛ بدین معنا که در واقع چیزی وجود دارد که انسان بدان علم می‌یابد. این رویکرد، نافی دیدگاه‌های تفسیری است که معتقدند معنا در بین‌الاذهان شکل می‌گیرد و برساخته افراد است (مبینی، ۱۳۹۵، ص ۳۱۸).

۴. جلوه‌ها و مظاهر عینی فرهنگ

همان‌گونه که در ضمن تعاریف و توصیفات فوق‌گذشت، فرهنگ به عنوان مجموعه‌ای به‌هم‌پیوسته از عناصر معنایی متراکم، متفاهم و متداوم، خود را به انحای طرق در جلوه‌ها و مظاهر مادی و شبه‌مادی متعدد و متکثری نمایان و متبلور می‌کند. به همین اعتبار، فرهنگ به روح دمیده در کالبد اجتماع یا تمدن توصیف شده است. از این رو فرهنگ «بود»ی است که هزاران «نمود» در عالم انسانی و دنیای اجتماعی، آن را نمایندگی می‌کنند؛ حقیقتی است که در آیینه‌های پرشماری انعکاس یافته و قابل رؤیت است. مهم‌ترین مظاهر و مجالی فرهنگ از دید فرهنگ‌شناسان عبارت‌اند از: نمادها و نشانه‌ها - اعم از کلامی و غیرکلامی -، قواعد و هنجارها - مثل آداب و رسوم، قوانین، مقررات -، کنش‌های فردی و اجتماعی، ارتباطات و تعاملات، نهادها و ساختارها، بخشی از علوم و دانش‌های در آمیخته با زندگی و دارای صبغه عملی و کاربردی - اعم از علوم انسانی، علوم اجتماعی، علوم تجربی -، مصنوعات و کالاهای تولیدی - مثل صنایع دستی -، ابزارها و تکنولوژی‌ها، محصولات فرهنگی، هنری و رسانه‌ای، مصنوعات فیزیکی - مثل ابنیه و ساختمان‌ها -، بازی‌ها و ورزش‌ها، غذاییه و خوراکی‌ها، البسه و پوشیدنی‌ها، پدیده‌های طبیعی معنایافته و در آمیخته با زندگی (نظیر

سرزمین با همه جلوه‌های طبیعی اش) و...
در ادامه این بخش به نقل بیاناتی در معرفی جلوه‌ها و مظاهر فرهنگ می‌پردازیم:

از دید برخی فرهنگ‌شناسان مظاهر فرهنگ را می‌توان در قالب‌های ذیل دسته‌بندی نمود: (۱) نحوه ارائه (زبان، خلق و خو، نشانه، رفتار)؛ (۲) تسلط یا تصرف در طبیعت (صنعت، فنون، بهداشت)؛ (۳) تشکیلات اجتماعی (دولت، قانون، عرف، اخلاق)؛ (۴) معرفت فردی (مذهب، جهان‌بینی)؛ (۵) خلاقیت در زمینه هنر و ادبیات؛ (۶) فعالیت‌های ذهنی (علم و معرفت). (جعفری، ۱۳۷۳، ص ۶۷، به نقل از: دائرةالمعارف لهستان).

شاین، از فرهنگ‌شناسان، نموده‌های عینی فرهنگ تحت عنوان مصنوعات فرهنگی را در سه رشته کلی زیر فهرست کرده است: الف) نموده‌های فیزیکی، نظیر آرم‌ها، آثار و طراحی‌های هنری، ساختمان‌ها، محوطه‌ها، لباس‌ها و اشیای مادی؛ ب) نموده‌های رفتاری نظیر مراسم و تشریفات، الگوهای ارتباطی، سنت‌ها، آداب و رسوم، پاداش‌ها و تنبیه‌ها؛ ج) نموده‌های شفاهی نظیر حکایت‌ها، لطیفه‌ها، داستان‌ها، اسطوره‌ها، استعاره‌ها، اسامی و القاب، تاریخ/ روایت‌های قهرمانان و جنایتکاران، زبان‌های فنی (ر.ک: نائینی، ۱۳۸۹، ص ۳۵).

بروس کوئن، جامعه‌شناس امریکایی، نیز جلوه‌ها و نموده‌های فرهنگ را در عناصر ذیل دسته‌بندی کرده است؛ (۱) عناصر مادی یا فنی، متضمن مهارت‌های فنی، هنرها، وسایل و اشیای مادی؛ (۲) عناصر هنجاری یا قواعد اساسی، متضمن شیوه‌های زندگی، آداب و رسوم، قوانین و نقش‌هایی که به پایگاه‌های مختلف آن فرهنگ وابسته‌اند؛ همچنین متضمن مقررات، نظام‌ها و آیین‌نامه‌هایی که انتظار می‌رود اعضای جامعه در فعالیت‌های روزمره زندگی از آنها پیروی کنند (کوئن، ۱۳۷۶، ص ۷۲).

از دید استاد مصباح مهم‌ترین و بنیادی‌ترین بخش یک فرهنگ، جهان‌بینی

موجود در آن است؛ زیرا انسان‌ها بر اساس نوع نگاهی که به جهان هستی دارند، زندگی می‌کنند و بر همین اساس به تفسیر و فهم دیگر حقایق و روابط آنها می‌پردازند. از این رو طرز نگرش ما به عالم هستی و درک و دریافتی که از حقایق جهان داریم، در مرحله بعد، نظام ارزشی و رفتاری متناسب با خود را پدید می‌آورد و سیستم‌های اخلاقی، حقوقی و سیاسی جامعه را شکل می‌دهد. ارزش‌ها از سوی دیگر انگیزه‌های مناسب را در افراد ایجاد و تقویت می‌کنند و ظهور رفتارهای هماهنگ با باورها و ارزش‌ها را موجب می‌شوند. باورها، ارزش‌ها و انگیزه‌ها به عنوان سه عنصر مهم و حیاتی فرهنگ در قالب نمادها تجلی یافته، بخش‌های دیگری از فرهنگ را به وجود می‌آورند. زبان، خط، هنر، آداب و رسوم و دیگر نمادهای موجود در فرهنگ‌های مختلف بازتاب همان زیربناهای اصلی فرهنگ‌اند (ر.ک: مصباح یزدی، ۱۳۹۲، ص ۱۹-۲۰).

از دید پارسانیا عمیق‌ترین لایه فرهنگ یعنی مجموعه‌ای از معانی و بنیادهای هستی‌شناختی، انسان‌شناختی و معرفت‌شناختی، پیامدها و لوازم خود را در سطوح مختلف و لایه‌های بعدی فرهنگ یعنی علوم و دانش‌های جزئی و کاربردی، ارزش‌ها، هنجارها و نمادهای اجتماعی، عینیت داده و نشان می‌دهند. رویکردها، مکاتب و نظریه‌های علمی مربوط به دانش‌های جزئی به همراه شیوه‌ها و روش‌های تولید آنها در لایه‌های میانی فرهنگ قرار می‌گیرند (پارسانیا، ۱۳۹۲، ص ۴۸).

گفتنی است از مظاهر مختلفی که فرهنگ به مثابه روح در آنها تجسد می‌یابد و جلوه‌گر می‌شود، گاه با عنوان عام «نماد» یاد می‌شود. نماد در این تلقی عینی‌ترین و آشکارترین جلوه فرهنگ است که همه لایه‌های عمیق، میانی و رویین آن را نمایندگی می‌کند. همچنین فرهنگ، اگرچه به اعتبار ماهیت معنایی و مجرد ذاتی، در ساحتی و رای عالم ماده (نفس الامر) استقرار دارد، اما این معانی به واسطه کنشگرانی که با آنها اتحاد وجودی برقرار کرده‌اند، در

عرصه‌های مختلف جهان اجتماعی، تنزل و تبلور می‌یابند و به دلیل درآمیختن با پدیده‌های انسانی، به عناصری معنوی- مادی، ذهنی- عینی و انفسی- آفاقی تبدیل می‌شوند. به بیان برخی اندیشمندان، افراد انسانی با دیالکتیک، گفت‌وگو، تفکر، تمرین و... و بالاخره با حرکت و سلوک جوهری خود به آن معانی راه می‌برند و بر اساس اتحاد عالم و معلوم با آنها متحد می‌شوند. صور علمی پس از اتحاد با افراد، بدون آنکه موطن و جایگاه نخست خود و احکام آن را از دست بدهند، در مرتبه و جایگاه دوم یعنی در عرصه ذهن و اندیشه و به دنبال آن به دلیل وحدتی که فرد با عمل و اراده خود دارد، در عرصه عمل و رفتار انسان قرار می‌گیرند (همو، ۱۳۹۱، ص ۱۲۵).

فرهنگ معمولاً در ساختار ترکیبی و تألیفی خود از یک هسته مرکزی و بنیادین و لایه‌های متکثر و پیرامونی و به بیانی تمثیلی از ریشه، ساقه و شاخ و برگ‌هایی تشکیل شده است. در حد فاصل میان مرکزی‌ترین لایه با سطحی‌ترین آن، لایه‌های متعددی واسطه‌اند؛ لایه‌هایی که در عین استقلال نسبی، ارتباطات و تعاملات وثیق و تأثیر و تأثرات چندگانه با یکدیگر و با محیط پیرامون دارند. فرهنگ یا فاهمه عمومی همچنین به یک اعتبار در سه سطح لایه بندی می‌شود: سطح اول که هویتی باطنی و مجرد دارد، معرف لایه بنیادین یعنی گوهر وجودی و عمق معنایی جامعه است. سطح دوم که هویتی مجرد- مادی دارد، معرف لایه میانی یعنی حوزه کنش‌های اجتماعی متصل است و سطح سوم که هویتی مادی دارد، معرف لایه ظاهری یعنی امور و معانی مفاهیم منفصل یا امور معنایی عینیت‌یافته و تبلور یافته در پدیده‌های مادی‌اند.

۵. ارتباطات

از ارتباط انسانی و کنش اجتماعی به عنوان بنیادی‌ترین عامل در حدوث و بقای جامعه و فرهنگ و همه آنچه تحت تأثیر جامعه در عالم انسانی و جهان

اجتماعی به ظهور رسیده، یاد می‌شود. آنچه «من»ها را «ما» می‌کند و زمینه تقرب افراد به یکدیگر و تکوّن و تقوّم گروه‌های انسانی را ممکن می‌سازد، «ارتباطات» است. ارتباطات شالوده و زیرساخت جهان اجتماعی و از مقومات بنیادین و جانشین‌ناپذیر آن شمرده می‌شود؛ از این رو همه آثار مادی و معنوی و همه نتایج و ثمراتی که از رهگذر زندگی اجتماعی و تداوم تاریخی آن به ظهور رسیده و به شیوه‌های گوناگون در گستره حیات انسانی بازتاب می‌یابد و جلوه‌نمایی می‌کند، از یمن وجود ارتباطات است.

از موضع جامعه‌شناختی تأکید بر ویژگی اجتماعی بودن انسان و دارا بودن مدنیت طبیعی^۱ لزوماً ارتباطی بودن او را نتیجه می‌دهد. انسان به طور معمول در فرایند زیست اجتماعی تاریخی خود از بدو تولد تا پایان عمر همواره در چرخه‌های گوناگون ارتباطی اعم از درون‌فردی، میان‌فردی، گروهی، جمعی، آیینی، سازمانی، درون‌فرهنگی، میان‌فرهنگی و... به اشکال مختلف درگیر بوده و به صورت یک سویه (خطی) یا دوسویه (متقابل یا دورانی) و شبکه‌وار (تبادلی)، به صورت مستقیم و با واسطه به تبادل پیام یا تولید و انتقال معنا [بابت‌گیری از نمادها و نشانه‌ها] اشتغال داشته است.

ارتباط با خود، دیگران، جامعه (= فرهنگ، نهادها، ساختارها)، خدا، طبیعت و تکنولوژی اساسی‌ترین گونه‌های ارتباط انسانی‌اند. در فرهنگ دینی، اساسی‌ترین و بنیادی‌ترین ارتباطی که بر سایر ارتباطات و بلکه کلیت فرایندهای زندگی فردی و اجتماعی تأثیر تعیین‌کننده و سرنوشت‌ساز دارد،

۱. شهید مطهری اجتماعی‌زیستن را لازمه سرشت و طبیعت آدمی برمی‌شمرد. از دید وی اجتماعی‌زیستن خاصیت نوعی و ذاتی انسان است که وی را به کمال نوعی‌اش می‌رساند (مطهری، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۳۵۹-۳۶۰). اگر انسان مدنی بالطبع در نظر گرفته شود، سعادت واقعی‌اش جز در پرتو زندگی اجتماعی و ارتباط با دیگران تأمین‌شدنی نیست و انسان منفرد، از کمال و سعادتش بازخواهد ماند (مطهری، ۱۳۹۰، ج ۱۵، ص ۷۶۴-۷۶۵) و در موضعی دیگر می‌نویسد: در انسان یک سلسله استعدادهای کمالی - مثل ارزش‌های اخلاقی - هست که در جامعه امکان بروز دارد؛ یعنی باید جامعه‌ای باشد تا این [استعداد] بتواند تجلی کند... ارزش‌های معنوی انسان تنها در زندگی اجتماعی مجال بروز و ظهور دارد. این است که تکامل اجتماعی انسان جز در اجتماع امکان‌پذیر نیست. اگر اجتماع نباشد، انسان تکامل اجتماعی پیدا نمی‌کند (همان، ص ۵۴۲-۵۴۵).

ارتباط انسان با خداست.

ارتباطات از جمله مؤلفه‌های ساختاری جهان اجتماعی و مستلزم کنش متقابل نمادین میان افراد و بخش‌های مختلف جامعه است. به بیان دیگر از دید ارتباطی نه فقط افراد که همه بخش‌های جامعه در شبکه‌هایی از ارتباطات مختلف یک‌سویه، متقابل و متعامل (دورانی) درگیرند. ایشل، از ارتباط‌شناسان، در بیان جایگاه ارتباطات در جامعه و آثار آن می‌نویسد: ارتباطات عنصر پایه‌ای نظام‌های اجتماعی به شمار می‌رود. نظام‌ها از ارتباطات و همچنین از عملیات و رسانه‌های آنها از یک طرف و ساختارهایی که زمینه اتصال ارتباطات را فراهم می‌کنند از طرف دیگر، تشکیل شده‌اند. عملیات و ساختارها عناصر تشکیل‌دهنده نظام‌های اجتماعی و روانی‌اند. ارتباطات و کنش‌هایشان «عملیات» نظام اجتماعی‌اند و هنجارها، قواعد، رموزها، اشخاص و غیره «ساختار» آن را تشکیل می‌دهند. عملیات و ساختارها همواره و از نو از طریق تولید ارتباطات و کنش‌ها و ساختارها بازتولید می‌شوند. افکار، تصورات، احساسات و ادراکات، بخش عملیاتی نظام روانی را شکل می‌دهند. این عناصر توسط ساختارهای نظام به یکدیگر مرتبط می‌شوند. نظام اجتماعی بر پایه ارتباط کار می‌کند (ایشل، ۱۳۹۱، صص ۳۶۵، ۳۶۷ و ۳۷۱).

۶. مفهوم‌شناسی ارتباط

از مفهوم ارتباط (Communication/ Relationship) و جمع آن ارتباطات (Communications) تعاریف مختلفی در منابع مربوط ذکر شده که به برخی از مهم‌ترین آنها، متناسب با موضوع نوشتار، در ذیل اشاره می‌شود:

از دید لومان ارتباط یک فعالیت اصیل اجتماعی و بلکه یگانه فعالیت اصیل اجتماعی است؛ ارتباط به صورت کنش و رویداد ظاهر و به صورت

کنش پس از کنش و عملیات پس از عملیات به یکدیگر متصل می‌شود. کنش و ارتباط هر دو ضروری‌اند و هر دو باید پیوسته بر یکدیگر تأثیر متقابل بگذارند تا بازتولید ارتباط از عناصر بازتولید شده ممکن شود (همان، صص ۳۵۹ و ۳۶۱).

از دید هابرماس کنش ارتباطی، تنها نوع اصیل ارتباط و شکل اصلی و بنیادین، دیگر شکل‌های کنش است. کنش ارتباطی - مانند سخن گفتن، شنیدن، خواندن) نوعی کنش اجتماعی با کیفیت خاص در چارچوب روابط اجتماعی است (همان، صص ۸۹، ۳۱۶، ۳۱۹ و ۴۲۰).

از دید برلسون و اشتاینر ارتباط، عمل یا فرایندی برای انتقال اطلاعات، ایده‌ها، انگیزه‌ها، مهارت‌ها و غیره از طریق کاربرد نمادها، کلمات، تصاویر، شکل‌ها، اعداد، نمودارها و غیره است (فرهنگی، ۱۳۸۷، ص ۲۳). از دید فرهنگی ارتباطات فرایند تفهیم و تفاهم و تسهیم معانی، تجارب و دانسته‌ها، انتقال و تبادل مفاهیم، معانی و پیام‌هاست (همان، صص ۱۷-۱۹).

محسنیان‌راد نیز در کتاب ارتباط‌شناسی پس از مرور، واکاوی و مقایسه ۲۷ تعریف ارائه‌شده از این واژه در نهایت این تعریف را به عنوان مختار ترجیح می‌دهد: «ارتباط عبارت است از فراگرد انتقال پیام از سوی فرستنده برای گیرنده مشروط بر آنکه در گیرنده پیام مشابهت معنا با معنای مورد نظر فرستنده ایجاد شود» (محسنیان‌راد، ۱۳۸۴، ص ۵۷). این تعریف متضمن یک مدل ارتباطی تحت عنوان «مدل منبع معنی» است. نویسنده در این مدل به پیروی از دیوید برلسون نشان می‌دهد آنچه منتقل می‌شود، «پیام» است. پیام ارسالی همچون یک محرک، معانی مشابه و مرتکز در ذهن مخاطب را برمی‌انگیزاند. به بیان دیگر معنا نه در پیام که در نفس مخاطب است (رجوع شود به داستان فیل مولانا). درمقابل نظریه تولید و تبادل معنا معتقد است آنچه در جریان ارتباط تولید و مبادله می‌شود معناست و فرستنده تنها باید معنای دریافتی را رمزگشایی کند.

۷. مؤلفه‌های فرایند ارتباط

در هر فراگرد ارتباطی مؤلفه‌ها و عناصر ذیل را می‌توان صراحتاً و ضمناً ردیابی کرد: ۱) فرستنده شامل «معنا، منبع معنا، درجه معنا»، «تجلی معنا»، «سطح توان ارتباطی، درجه توان ارتباطی»؛ ۲) پیام شامل «رمز و نشانه (کد، نماد)»، «نحوه ارائه»، «محتوا»؛ ۳) وسیله ارتباطی شامل «وسیله رمزگذار»، «وسیله ارسال رمز»، «کانال»، «وسیله دریافت رمز»، «وسیله رمزخوانی»؛ ۴) گیرنده شامل «تفسیر و ارزیابی معنای متجلی‌شده و سطح توان ارتباطی»، «پس‌فرست (و تأثیر)»؛ ۵) بازخورد؛ ۶) فیلترها (الویری، ۱۳۷۴، ص ۱۹۰).

۸. مدل ارتباطی

ارتباط‌شناسان مدل‌های مختلفی برای ترسیم ارتباطات انسانی به دست داده‌اند. یکی از جامع‌ترین آنها مدل یاکوبسون، زبان‌شناس و نشانه‌شناس، است. از دید وی «اجزای این مدل از این قرارند: فرستنده پیام را به گیرنده می‌فرستد. برای اینکه پیام اثرگذار باشد، نیاز به زمینه‌ای دارد که به آن ارجاع دهد (مرجع)؛ گیرنده باید زمینه را بفهمد؛ زمینه‌ای که باید کلامی یا به‌نوعی کلامی شده باشد. به علاوه به رمزی نیاز است؛ رمزی که فرستنده و گیرنده (رمزگذاری و رمزگشایی پیام) به طور کامل یا تا حدودی با آن آشنا باشند و سرانجام باید امکان تماس فراهم باشد؛ یعنی مجرای فیزیکی و ارتباطی روان‌شناختی میان فرستنده و گیرنده، به طوری که هر دو در ارتباط با یکدیگر قرار گرفته و ارتباط حفظ شود» (ر.ک: ایشل، ۱۳۹۱، ص ۵۹/ برای اطلاع بیشتر از مجموع مدل‌های ارتباطات میان‌فردی و جمعی، ر.ک: محسنیان‌راد، ۱۳۸۴، ص ۳۱۵-۴۸۴).

۹. پیش‌نیازهای تحقق ارتباط

این پیش‌نیازها عبارت‌اند از: زیست‌جهان مشترک (نظام معنایی مرکب از مجموعه عناصر اطلاعاتی، بینشی، ارزشی، هنجاری و روانی مشترک)؛

پیش فرض‌های مشترک (الگوهای) از تعبیر که کنش‌های ارتباطی از طریق آنها فهمیده می‌شوند و کنشگران برای فهمیدن یکدیگر از آنها استفاده می‌کنند؛ چارچوب‌های نمونه‌ای یا نمونه الگوها (اشکال نهادی شده از کنش‌ها و انتظارات)؛ جهت‌گیری ذهنی و معنایی معطوف به دیگری (ناظر به بعد اجتماعی ارتباط و تأثیر متقابل کنشگران بر یکدیگر)؛ وجود نوعی عقلانیت ارتباطی (از دید هابرماس هدف عقلانیت ارتباطی، سوق‌دهی کنشگران به توافق و تفاهم با یکدیگر در جهان ذهنی، عینی، و اجتماعی است)؛ نمادهای کلامی و غیرکلامی دارای معنای مشترک؛ پیش‌بینی‌پذیری - به دلیل الگومندی و تکرارپذیری - (ر.ک: ایشل، ۱۳۹۱، صص ۲۴۴ و ۳۰۲).

۱۰. ویژگی‌های فرایندهای ارتباطی

«ارتباطات» انسانی از پنج ویژگی اساسی برخوردار است:

۱. ویژگی اجتماعی: «ارتباط» در کلی‌ترین مفهوم آن، به کنش متقابل اجتماعی افراد با هدف تبادل پیام یا معنا اطلاق می‌شود. برای ایجاد هر نوع ارتباط، حتی ارتباط درون‌فردی، دست‌کم وجود دو کنشگر یا دو حیثیت وجودی ضرورت دارد.
۲. ویژگی فرایندی و پویایی: بدیهی است که اگر پیش‌فرض‌ها، دیدگاه‌ها، انتظارات، احساسات و عواطف افرادی که در حال کنش ارتباطی هستند، تغییر کند، ماهیت ارتباط آنها نیز تغییر خواهد کرد. پویایی ارتباط به این معناست که ارتباط مجموع حلقه‌های پیوسته‌ای است که هر اتفاقی که برای یکی از این حلقه‌ها رخ دهد، بر سایر حلقه‌ها نیز تأثیر می‌گذارد.
۳. ویژگی «نمادین»: ارتباط همانند زبان بر اساس یک نظام دال و مدلولی و ارجاعی عمل می‌کند. نمادهایی که در چرخه ارتباطات مستقیم و چهره‌به‌چهره یا ارتباط با واسطه و رسانه‌ای تبادل می‌شوند، در یک دسته‌بندی کلی به دو دسته نمادهای کلامی و غیرکلامی تقسیم می‌شوند. نمادهای غیرکلامی، خود طیف وسیعی از نمادها را شامل می‌گردد.

۴. ویژگی «معنا» داری: نمادها به معانی ارجاع دارند و به بیان دیگر محمل معانی‌اند؛ از این رو درک نماد و معنا بدون هم به‌سختی و بلکه غیرممکن است. معنا همان مقصودی است که ارتباط‌گران با استفاده از نمادها می‌کوشند آن را درک کنند یا به اشتراک بگذارند.

۵. ویژگی «زمینه‌مندی»: زمینه‌ها و موقعیت‌های زمانی و مکانی در ارتباط نقش تعیین‌کننده دارند. بدیهی است یک نماد وقتی در زمینه‌های متفاوتی به کار می‌رود، ممکن است معانی متفاوتی داشته باشد. ارتباط‌شناسان علاوه بر زمینه‌های فیزیکی، به زمینه‌های شناختی، روانی، معنایی (فرهنگی)، رابطه‌ای و زیباشناختی نیز توجه داده‌اند. (جهت آشنایی بیشتر با دیدگاه‌های طرح‌شده در این خصوص، ر.ک: فرهنگی، ۱۳۹۸، ص ۳۲- اسلامی تنها، ۱۳۹۴، ص ۹۹-۸۰).

۱۱. فرهنگ و ارتباطات

از دید کسانی که فرهنگ را رهاورد حیات اجتماعی تاریخی گروه‌های انسانی و حاصل انباشت تأملات نظری، تجربه‌های عملی، تعاملات ذهنی و عینی و مساعی مشترک یک جمع دارای همگنی بالا و برون‌داد بین‌الذهانی آنها می‌دانند، تلویحاً ارتباطات انسانی را منشأ تکوّن، شکوفایی، تثبیت و استمرار فرهنگ قلمداد می‌کنند. ارتباط انسان با هم‌نوعان اگر عامل اصلی شکل‌گیری فرهنگ نباشد، دست کم مهم‌ترین عامل اعدادی و بیرونی است که زمینه تکوّن یک فرهنگ را فراهم می‌آورد.

از این منظر فرهنگ چیزی جز منظومه متراکمی از معانی تولیدی، اکتشافی و دریافتی یک جمع از رهگذر ارتباطات و تعاملات افقی و عمودی و تثبیت آنها از طریق بازنمایی، تبادل، ارجاع مکرر، افزایش و پالایش و انتقال آنها از نسلی به نسلی متأخر نیست.^۱

به بیان دیگر معانی تولیدی، اکتشافی و دریافتی - از طریق ارتباطات

۱. جامعه نیز چیزی جز شبکه‌های درهم‌تنیده‌ای از ارتباطات رسمیت‌یافته و نهادینه‌شده و برساخت‌های ناشی از این ارتباطات متراکم نیست.

درون فرهنگی- پس از ورود به دنیای بین‌الذهانی و پذیرش جمعی یا اکثری در ضمن مجموعه‌هایی رسوب و استقرار یافته و رفته‌رفته از کنشگران استقلال می‌یابد. بدیهی است بر مجموعه‌های فرهنگی عینیت یافته و دارای ماهیت بین‌الذهانی به عنوان سرمایه‌های جمعی و خطوط هدایتگر زندگی اجتماعی، احکام و آثار خاصی متناسب با اقتضائات وجودی آنها مرتب خواهد شد. گفتنی است ویژگی بین‌الذهانی معانی فرهنگی عمدتاً در ارتباط با آن دسته معانی مشترک که در زیست روزمره عموم اعضای وابسته امکان ارجاع، بازخوانی و بازتولید دارد، عینیت و تحقق بالفعل دارد؛ چه انباشت و تراکم فزاینده این معانی به لحاظ کمی و توسعه و غنای آنها به لحاظ کیفی که در طول زمان و به موازات تطور جامعه در امتداد حیات تاریخی‌اش به وقوع می‌پیوندد، عملاً امکان چنین ارتباطی را از عموم سلب می‌کند. روشن است بخش‌هایی از فرهنگ به مرور زمان از مدار حیات و نقش‌آفرینی فعال در زندگی خارج و به بایگانی تاریخ (موزه)، متون و منابع مکتوب و حافظه‌های منفصل سپرده می‌شوند. بخشی‌هایی از فرهنگ نیز به دلیل داشتن صبغه تخصصی و نیمه تخصص از حوزه تعلقات عموم خارج می‌شوند.

از این رو ارتباطات انسانی و تعاملات اجتماعی، نقش اعدادی و وثیقی در آفرینش معانی فرهنگی و نیز تبادل، تکثیر، تثبیت، تعمیق، تغییر، تبدیل، تداوم، تراکم و انتقال این معانی دارند.^۱ متقابلاً معانی تولیدشده، تبادل شده، تثبیت شده و تراکم یافته (فرهنگ)، چرخه‌های متنوع ارتباطات و تعاملات انسانی را در بسترها و ساحت‌های زیستی مختلف به لحاظ فرم و محتوا سامان‌دهی می‌کنند. بر این اساس فرهنگ و ارتباطات به لحاظ وجودی، وابستگی متقابل و چندگانه دارند. اگر فرهنگ در اصل تکون، شکوفایی، تقوّم، تبادل، تداوم،

۱. از دید برخی پژوهشگران، تنها ارتباط طولی انسان‌ها با عالم معانی است که عامل و معیار شکل‌گیری یک فرهنگ است نه ارتباط عرضی و افقی انسان با هم‌نوعانش؛ چه فرهنگ، همان معانی تنزل یافته در ظرف نفوس انسان‌هاست و البته مهم‌ترین بستر و عرصه‌ای که فرهنگ و ساختارهای فرهنگی در آن جلوه می‌کنند، ظرف تعاملات اجتماعی است (ر.ک: لخبندق، ۱۳۹۵، ص ۴۰۷-۴۱۳).

انتقال و نقش‌آفرینی به ارتباطات وابسته است،^۱ ارتباطات انسانی و اجتماعی نیز تنها در پرتو هدایتگری‌های عام فرهنگ (باورها، ارزش‌ها، هنجارها، الگوها، آرمان‌ها و نمادها) و نقش زمینه‌ای و بسترساز آن، امکان تکوّن، توسعه، تکثیر و تداوم در قالب گونه‌های مختلف می‌یابند.

ارتباطات انسانی اگرچه در مراحل آغازین، عمدتاً تحت تأثیر الهامات فطری، هدایت‌های غریزی و تجربه‌های زیسته به جریان افتاد، به موازات شکل‌گیری جامعه، تکثر و تنوع ارتباطات و دستیابی تدریجی بشر به نظام‌های بینشی، ارزشی و هنجاری (از رهگذر شکوفایی تدریجی ظرفیت‌های فطری، مدرکات عقل نظری و عملی، دریافت‌های شهودی، یافته‌ها و اکتشافات تجربی و تعالیم وحیانی)، ارتباطات نیز رنگ و بوی فرهنگی به خود گرفت و از وضعیت طبیعی خارج شد. بر این اساس ارتباطات، جاری در یک جامعه و به طور کلی ارتباطات انسانی همواره در چهارچوب یک نظام فرهنگی و مبتنی بر مجموعه‌ای از مفروضات، مبانی، اعتبارات و قراردادهای مشترک معنایی به وقوع می‌پیوندد و متقابلاً نیز در فرایند تولید و بازتولید معانی، انباشت و تراکم تدریجی آنها، عینیت‌بخشی و ابراز معانی - در قالب نمادهای گفتاری، نوشتاری، صوتی، تصویری، حرکتی، رفتاری، خلق محصولات و مصنوعات مادی و...، انتقال، توسعه، تعمیق، تثبیت، تعدیل و تغییر معانی شکل گرفته نقش تعیین‌کننده دارد. همچنین از جمله آثار فرهنگی ارتباطات انسانی، حفظ اتصال میان‌نسلی و تبدیل فرهنگ به یک فرایند پیوسته در امتداد تاریخ حیات اجتماعی یک جامعه و عبور و انتقال آن از مجرای نسل‌های مختلف و متمادی است؛ از این رو بروز هر نوع شکاف و اختلال در زنجیره ارتباطات میان‌نسلی فرایند انتقال فرهنگ و سرمایه‌های فرهنگی موروث را با اختلال مواجه می‌کند

۱. فرهنگ‌شناسان نیز باورند که فرهنگ جز از مسیر ارتباطات انسانی شکل نمی‌گیرد و جز از این مسیر تحوّل نمی‌یابد؛ همچنین انتقال فرهنگ‌ها، یادگیری فرهنگ‌ها و حفظ فرهنگ‌ها تنها با میانجی انسان‌ها و ارتباطات انسانی مقدور است (ر.ک: سامووار و دیگران، ۱۳۷۰، ص ۵۵).

(ر.ک: سامووار و دیگران، ۱۳۷۰، ص ۹۸-۱۰۲).

گفتنی است هر فرهنگ بسته به موقعیت، علاوه بر تأثیرگذاری و تأثیرپذیری از فرایندهای درهم پیچیده و بی منتهای ارتباطات درونی، از رهگذر ارتباطات بیرونی و تعامل با سایر جوامع و فرهنگ‌ها نیز گونه‌های مختلف از تأثیرات و تاثرات را تجربه می‌کند. این نوع ارتباط که از آن به «ارتباطات میان‌فرهنگی» (ارتباط میان فرهنگ‌های مختلف با میانجی افراد وابسته مثل توریست) یاد می‌شود، در عصر و زمان کنونی به یمن دستیابی بشر به امکانات ارتباطی فراوان و ضرورت‌های ناشی از روند فزاینده جهانی شدن، موقعیتی بسیار برجسته و رشدی شتابان یافته و همه جوامع بدون استثنا در چرخه‌های متنوع آن درگیر شده‌اند (ر.ک: شرف‌الدین، ۱۳۸۸).

از جمله تحولات بسیار مهم و بی‌سابقه در عرصه ارتباطات انسانی در سده اخیر، ظهور پیایی رسانه‌های جمعی و در چند دهه اخیر رسانه‌های اجتماعی با محوریت فضای مجازی اینترنت است. روشن است فناوری‌های ارتباطی و رسانه‌ای به دلیل قابلیت‌ها و ظرفیت‌های شگرف، علاوه بر مشارکت قاطع و مؤثر در تجمیع، پراکنش، بازنمایی، تبادل و انتقال معانی و پیام‌های فرهنگی موجود در گستره وسیع و بعضاً جهانی، نقش بسیار مهم و بی‌بدیلی نیز در تولید (خلق واقعیت و معنا)، تکثیر، تنويع، تغییر، تحریف، تقویت، تضعیف، نقد این معانی ایفا می‌کنند و بلکه در مواردی مرجعیت بلامنازع و بی‌بدیل دارند. رسانه‌ها همچنین در فرایندهای جامعه‌پذیری افراد، ارتباط با گذشته و برجسته‌سازی یا تضعیف میراث فرهنگی، ترجمه و انتقال یافته‌های علمی به فرهنگ عمومی، اعمال نظارت و کنترل بر محیط، ایجاد و تشدید حساسیت‌ها، ترجمه و تفسیر معانی فرهنگی وارداتی، جهانی‌سازی برخی سنت‌ها، ارزش‌ها و آیین‌های فرهنگی و... نیز نقش برجسته‌ای دارند (در خصوص انواع ارتباط به‌ویژه ارتباطات جمعی و رسانه‌ای، ر.ک: ساروخانی، ۱۳۷۵، ص ۲۹-۳۴ / دادگران، ۱۳۸۳، ص ۳۰-۳۲).

۱۲. دیدگاه‌ها

در بیان گونه‌های مختلف ارتباط میان فرهنگ و ارتباطات، دیدگاه‌هایی وجود دارد که جهت اختصار تنها به نقل برخی بسنده می‌شود: ارتباط اجتماعی منشأ فرهنگ است و تعالی فرهنگ نیز بدان مربوط است؛ ارتباط اجتماعی شالوده حیات اجتماعی است و بدون آن هیچ یک از عناصر حیات جمعی پدید نمی‌آید. ارتباط اجتماعی به عنوان محور فرهنگ و حیات جمع، محدوده‌ای بس وسیع دارد که دربرگیرنده تمامی صور روابط انسانی است (ساروخانی، ۱۳۷۵، ص ۲۹). فرهنگ محصول ارتباط است و فرایند ارتباط نیز در فرهنگ شکل می‌گیرد (فرهنگی، ۱۳۹۸، ص ۴۰). ارتباطات، سنتز یا تألیفی است که از رهگذر آن، معنا پدیدار می‌شود (لون، ۱۳۸۸، ص ۲۱). حجم گسترده تعاملات انسانی نوعی فشردگی جمعی ایجاد می‌کند و موجب پدیدایی تفاهم و انباشت معانی عمومی و جمعی می‌گردد. تراکم و انباشتگی معنا محصول تعامل انسانی و برخورد انسان با انسان است. این فشردگی و تراکم، درنهایت، صورت واحدی ارگانیک و معنادار به خود می‌گیرد و هنگام صورت‌یافتگی با یک واحد اجتماعی روبه‌رو هستیم (= فرهنگ). انسان با کنش معنادار خود به خلق «جهان معنا» در ساحت بیرون از باطن خود دست می‌زند و سپس آن را گسترش می‌دهد (یزدان‌پناه، ۱۴۰۱، صص ۱۶۶، ۲۶۹ و ۲۷۸).

گفتنی است دین و فرهنگ دینی علاوه بر جهت‌دهی و انتظام‌بخشی به ارتباطات متعارف انسانی در ساحت‌های مختلف زیستی، قلمرو ارتباطات انسانی را در گستره هستی و معطوف به حقایق و جهان‌های دیگر بسط داده و به لحاظ معنایی عمق و ارتقای بی‌نظیر می‌بخشند: ارتباط انسان با خدا، جهان آخرت (برزخ و قیامت)، پیامبران و اولیای الهی - به‌عنوان مراجع الگویی جاودان -، شیطان/شیاطین - به‌عنوان موانع و اخلال‌گران طریق بندگی و هدایت -، فرشتگان - به‌عنوان کارگزاران هستی و مجریان فرامین

خداوند در عالم تکوین -، کتب آسمانی، اموات و در گذشتگان [و زندگان در عالم برزخ]، تاریخ - به عنوان عرصه‌ای برای درس‌آموزی و عبرت‌اندوزی)، آینده جهان و ظهور منجی.

دین و فرهنگ دینی همچنین به برخی گونه‌های ارتباط که در تأمین آثار معنوی مورد نظر دین و تولید معانی متعالی مدخلیت بیشتری دارند، قداست بخشیده و بر التزام عملی به رعایت آنها تأکید کرده است.^۱

این بخش را با تحلیل یکی از پژوهشگران که با بهره‌گیری از مفاهیم حکمت صدرایی در صدد توضیح حلقات به هم پیوسته فرایند ارتباط برآمده‌اند، به پایان می‌بریم: ارتباطات شامل سه حلقه ادراک معنا، انتقال پیام و دریافت معناست. از منظر حکمت متعالیه در صورت و معانی جزئی و کلی، نفس در ابتدا پذیرنده است؛ اما با رشد و حرکت جوهری به مرتبه‌ای می‌رسد که خود، خالق آن صورت و معانی می‌شود. در اولین حلقه (ادراک یک معنا توسط نخستین ارتباط‌گر)، اگر آن معنا یک معنای حقیقی دارای نفس‌الامر باشد، این معنا باید توسط عقل فعال به او افزوده شود. پس از آن وی با استفاده ابزاری از نشانه‌ها می‌کوشد مخاطب را نیز از معنای مقصود خود آگاه کند. در این فرایند، مخاطب هرچند به تلاش برای درک معنا از نشانه و متن می‌پردازد، درحقیقت این تلاش وی صرفاً زمینه‌ساز و ابزاری است تا استعداد دریافت فیض از عقل فعال فراهم شود؛ بنابراین ساحت ناپیدای ارتباطات، اتصال ارتباط‌گر و مخاطب با عقل فعال است و تا این اتصال رخ ندهد و استعداد دریافت فیض در آن دو فراهم نشود، ارتباط کاملی شکل نمی‌گیرد. بنابراین در جهان هستی، ارتباطات انسانی در ساحتی فرازمینی شکل می‌گیرد و ارتباطات ساحتی مهم‌تر و ناپیدا و متعالی دارد که کنشگری اصلی به نام «عقل فعال» در آن ایفای نقش می‌کند. نادیده‌انگاری این ساحت و کنشگر فعال آن، تصویری سطحی و نادرست از چیستی ارتباطات به دست

۱. به مباحث ارتباطات مناسکی و آیینی رجوع شود.

می‌دهد که در نتیجه آن، تلاش برای شکل‌گیری یک ارتباطات کامل نیز به سرانجام مطلوب نمی‌رسد (مبینی، ۱۳۹۵، ص ۳۲۷-۳۲۹).

جمع‌بندی

فرهنگ به عنوان جامع‌ترین نظام معنایی متراکم، متفاهم، نهادی‌شده و ایفاگر نقش‌های بسیار مهم و هویت‌بخش در سطوح فردی و اجتماعی و عاملی و ساختاری، در مقام تکوّن، تقوّم، استمرار و تداوم خود قویاً به ارتباطات انسانی وابسته است. ارتباطات در گونه‌های مختلف، نقش اعدادی برجسته‌ای در تحقق این مهم دارد. متقابلاً ارتباطات نیز به مثابه مجموعه‌ای از کنش‌های عملی آگاهانه، هدفمند، موقعیت‌مند و هنجارمند در ابعاد مختلف به فرهنگ و عناصر معنایی وابسته‌اند. ارتباطات به عنوان یکی از مؤلفه‌های ساختاری جامعه در بستر فرهنگ غالب آن جریان دارد و با میزان‌الحرارة آن تنظیم می‌شود. ظهور رسانه‌های جمعی و اجتماعی به‌ویژه رسانه‌های جهان‌گستر و نیز زمینه‌یابی ارتباطات میان‌فرهنگی در بین جوامع مختلف و بالاتر از همه پدیده جهانی شدن، فرایندهای تعامل فرهنگ و ارتباطات در درون جوامع و در پهنه جهانی را فوق‌العاده گسترده، متنوع، متکثر، عمیق و پیچیده می‌کند و پیوسته به این ویژگی‌ها افزوده می‌شود.

حامی مالی

بنا به اظهار نویسنده مسئول، این مقاله هیچ‌گونه حامی مالی ندارد.

سهم نویسنده در پژوهش

نویسنده مسئولیت کامل طراحی، اجرا، نگارش و تأیید نهایی مقاله را بر عهده داشته است.

تضاد منافع

نویسندگان تصریح می‌کنند که هیچ‌گونه تضاد منفعی در ارتباط با این مقاله وجود ندارد.

منابع

- آشوری، داریوش (۱۳۹۳). تعریف‌ها و مفهوم فرهنگ. تهران: نشر آگه، چ ۵.
- اسلامی تنها، اصغر (۱۳۹۴). ارتباطات در مدینه فاضله ایرانی. رساله دکتری دانشگاه باقرالعلوم (ع)، دانشکده فرهنگ و علوم اجتماعی و رفتاری.
- اسمیت، فیلیپ (۱۳۸۷). درآمدی بر نظریه فرهنگی. ترجمه حسن پویان، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی، چ ۲.
- الویری، محسن (۱۳۷۴). تبلیغ اسلامی و دانش ارتباطات اجتماعی. تهران: مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی.
- ایشل، رینر شوتس (۱۳۹۱). مبانی جامعه‌شناسی ارتباطات. ترجمه کرامت‌اله راسخ، تهران: نشر نی.
- بشیریه، حسین (۱۳۷۹). نظریه‌های فرهنگی در قرن بیستم. تهران: مؤسسه فرهنگی آینده پویان.
- پارسانیا، حمید (۱۳۸۷). نسبت علم و فرهنگ. راهبرد فرهنگ، (۲)، تابستان، ۵۱-۶۴.
- پارسانیا، حمید (۱۳۹۱). جهان‌های اجتماعی. قم: کتاب فردا.
- پارسانیا، حمید (۱۳۹۰). روش‌شناسی انتقادی حکمت صدرایی. قم: انتشارات کتاب فردا، ۱۳۹۰.
- پارسانیا، حمید (۱۳۹۲). نظریه و فرهنگ، در بومی سازی جامعه‌شناسی (مجموعه مقالات). قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- پهلوان، چنگیز (۱۳۷۸). فرهنگ‌شناسی، گفتارهایی در زمینه فرهنگ و تمدن. تهران: انتشارات پیام امروز.
- پهلوان، چنگیز (۱۳۸۸). فرهنگ و تمدن. تهران: نشر نی.
- جعفری، محمدتقی (۱۳۷۳). فرهنگ پیرو و فرهنگ پیشرو. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- چلبی، مسعود (۱۳۷۵). جامعه‌شناسی نظم. تهران: نشر نی.
- دادگران، محمد (۱۳۸۳). مبانی ارتباطات جمعی. چ ۶، تهران: دیدآور.
- روشه، گی (۱۳۷۰). کنش اجتماعی. ترجمه هما زنجانی‌زاده، چ ۲، مشهد: دانشگاه فردوسی.
- ساروخانی، باقر (۱۳۷۵). جامعه‌شناسی ارتباطات. تهران: چ ۶، مؤسسه اطلاعات.
- ساجدی، ابوالفضل (۱۳۹۰). هستی‌شناسی معنا. معرفت فلسفی، (۳۴)، ۸۵-۱۱۴.
- سامووار، لاری ا.، پورتر، ریچارد ای.، و استفانی، لیزا ا. (۱۳۷۰). ارتباط بین فرهنگ‌ها. ترجمه غلامرضا کیانی و سیداکبر میرحسینی، تهران: انتشارات باز.
- شرف‌الدین، سیدحسین (۱۳۸۸). ارتباطات میان‌فرهنگی در یک نگاه. فصلنامه معرفت، (۱۳۹)، ۱۳۳-۱۵۶.
- صداقت‌زاده، میثم (۱۳۹۴). تبیین چارچوب مفهومی نظریه فرهنگ از منظر حکمت متعالیه.

- رساله دکتری، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه باقرالعلوم (ع).
- فرهنگی، علی اکبر (۱۳۹۸). ارتباطات انسانی. ج ۱، چ ۲۸، تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.
- فرهنگی، علی اکبر، و آذری، غلامرضا (۱۳۸۷). مبانی ارتباطات. چ ۲، تهران: انتشارات سنجش.
- فی، برایان (۱۳۸۱). فلسفه امروزین علوم اجتماعی. ترجمه خشایار دیهیمی، تهران: طرح نو.
- کوش، دنی (۱۳۸۹). مفهوم فرهنگ در علوم اجتماعی. ترجمه فریدون وحید، چ ۲، تهران: انتشارات سروش.
- گل محمدی، احمد (۱۳۸۹). «مفهوم معنا زبان. پژوهش حقوق عمومی، (۲۹)، ۲۳۷-۲۵۲.
- گولد، جولیوس، و کولب، ویلیام ل. (۱۳۷۶). فرهنگ علوم اجتماعی. جمعی از مترجمان، تهران: مازیار.
- کوئن، بروس (۱۳۷۶). مبانی جامعه‌شناسی. ترجمه غلام‌عباس توسلی و رضا فاضل، چ ۹، تهران: انتشارات سمت.
- لیخندق، محسن (۱۳۹۵). تبیین فرایند تکوین و تحول فرهنگ با تأکید بر حکمت صدرایی. رساله دکتری، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه باقرالعلوم (ع).
- لون، یوست ون (۱۳۸۸). تکنولوژی رسانه‌ای از منظر انتقادی. ترجمه احد علیقلیان، چ ۲، تهران: همشهری.
- مبینی مقدس، مجید (۱۳۹۵). صورت‌بندی نظریه معنا از منظر حکمت اسلامی. دانشگاه باقرالعلوم (ع)، دانشکده فرهنگ، علوم اجتماعی و رفتاری، رساله دکتری.
- محسنیان راد، مهدی (۱۳۸۴). ارتباط‌شناسی. چ ۶، تهران: سروش.
- مطهری، مرتضی (۱۳۹۱). مجموعه آثار. ج ۲۲، چ ۷، قم: صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۹۰). مجموعه آثار. ج ۱۵، چ ۷، قم: صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۵). مجموعه آثار. ج ۲، چ ۱۳، قم: صدرا.
- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۹۲). رابطه علم و دین. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۹۱). پرسش‌های و پاسخ‌ها (ج ۱-۵). مشکات، ۱ - ۶/۳، چ ۸، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- مصباح، علی (۱۳۸۹). واکاوی مفهومی معنویت و مسئله معنا. اخلاق پزشکی، (۱۴)، ۲۳-۳۹.
- نائینی، علی محمد (۱۳۸۹). درآمدی بر مدیریت فرهنگی. تهران: ساقی.
- وبسایت استاد علی اکبر رشاد، تاریخ مشاهده ۱۴۰۰/۴/۲۵، در: <http://rashad.ir>